

BARBARA HENSEL (Warszawa)

### MINIATUROWY TOPOREK Z KRUSZWICY

Do cenniejszych zabytków odkrytych w Kruszwicy należą fragmenty dwóch miniaturowych toporków z brązu oraz jeden okaz z żelaza (nr inw. 5606), będący przedmiotem niniejszego szkicu. Znaleziono go na Przygródku (K-4) w poziomie 10, datowanym na pierwszą połowę XII w.

Jest to toporek (ryc. 1) o osadzie z kapturkiem, bez wąsów, ostrzu prostym, nieznacznie łukowatym. Boki ostrza są w części tylnej dwustronnie wcięte



Ryc. 1. Kruszwica. Miniaturowy toporek żelazny

Fig. 1. Kruszwica. Hachereau miniature en fer

i mają na obu końcach po jednym występie. Wymiary: długość ogólna 4,5 cm, wysokość kapturka 2,1 cm, wysokość osady 1 cm, szerokość szyjki 0,8 cm, największa szerokość ostrza 5,8 cm, długość występów 0,7 cm. Silne skorodowanie przedmiotu nie pozwala określić średnicy światła osady<sup>1</sup> i sposobu opracowania powierzchni (brak lub obecność zdobienia).

<sup>1</sup> Stosuję terminologię A. Nadolskiego przyjętą przez niego w pracy pt. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII w.*, Łódź 1954, s. 284.

Okaz kruszwicki przypomina swym kształtem miniaturową replikę toporów ruskich typu A datowanych na X w., ale nie posiadających występów. Najbliższą dla niego analogią jest topór<sup>2</sup> znaleziony w grobie 1 na cmentarzysku kisiemskim, położonym na północnym brzegu Jeziora Białego (Bieloje oзеро), datowanym na X - XI w. Do tego samego typu A zalicza się także niektóre czekany ruskie, datowane na wiek X i pochodzące m.in. z Kijowa<sup>3</sup> i Nowogrodu<sup>4</sup> ujęte obok innych w schemacie typologicznym M. Ch. Aleškovskiego<sup>5</sup>. Do zabytku kruszwickiego wykazują one analogię jedynie w ukształtowaniu ostrza, przy czym nie posiadają również występów. Bliską natomiast analogię, niemal w szczegółach identyczną, prezentują miniaturowe toporki o zdobionym ostrzu z m. Kniażaja Gora (obl. kijowska) i Kołczino<sup>6</sup> (obl. Kaługa), datowane na XI - XII w.

Miniaturowe toporki należą do bardzo rzadkich znalezisk na ziemiach polskich. Formy analogiczne do kruszwickiego przedstawiają okazy wykonane ze stopów miedzi z Drohiczyzna<sup>7</sup> (2 egz.) i z Siemieniec<sup>8</sup> pod Gostyninem (woj. płockie). O wiele liczniej występują one na terytorium wczesnośredniowiecznej Rusi, przy czym koncentrują się one w okręgach kijowskim i połtańskim<sup>9</sup>. Z obszaru tego oprócz wymienionych wyżej okazów analogicznych do kruszwickiego pochodzą też znaleziska innych form<sup>10</sup>. Z dosyć dużym prawdopodobieństwem region ten można uznać za centrum produkcji co najmniej części toporków miniaturowych<sup>11</sup>. Zasięg ich występowania we wschodniej Europie jest jednak o wiele szerszy od wymienionych okręgów. Obejmuje

<sup>2</sup> L. A. Golubeva, *Mogilnik X-serediny XI w. na Belom ozere*, Sovetskaja Archeologija, 1961, z. 1, s. 204, ryc. 1, 1. Podobne topory znane są również ze Skandynawii. Zob. np. J. Hoops (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, II wyd., t. 1, Berlin-New York 1973, s. 551, ryc. 108. Z uwagi na przyjęty niżej rejon produkcji miniatur łączy je z toporami ruskimi.

<sup>3</sup> M. K. Karger, *Drevnij Kiev*, t. I, Moskwa-Leningrad 1958, s. 171.

<sup>4</sup> A. F. Medvedev, *Orużie Novgoroda Velikogo*, Materiały i Issledovanija po Archeologii SSSR, Nr 65, Moskwa 1959, s. 131, ryc. 5, 1. Określa go mianem siekiero-czekana w grupie toporów i zalicza do typu 1, datując na schyłek X w.

<sup>5</sup> M. Ch. Aleškovskij, *Kurgany russkich družinnikov XI - XII w.*, Sovetskaja Archeologija, 1960, z. 1, s. 71 i 72 (datuje na X w.).

<sup>6</sup> V. P. Darkevič, *Topor kak symbol Peruna w drevnerusskom jazyčestve*, Sovetskaja Archeologija, 1961, z. 4, s. 94, ryc. 2, rys. 7 - 8.

<sup>7</sup> K. Musianowicz, *Drohiczyn we wczesnym średniowieczu*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. 6, 1969, s. 208 - 209, tabl. XLVI, ryc. 10.

<sup>8</sup> P. Paulsen, *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Berlin 1939, s. 163, ryc. 3.

<sup>9</sup> V. P. Darkevič, *Topor...*, op. cit., s. 91 - 101.

<sup>10</sup> P. Paulsen, *Axt...*, op. cit., tabl. 97, ryc. 4.

<sup>11</sup> T. J. Arne, *La Suède et l'Orient*, Uppsala 1914, s. 215 odnośnie do okazów z brązu, natomiast miejsce produkcji toporków miniaturowych z żelaza skłonny jest sytuować na zachód od Rusi, co jednak nie wydaje się słuszne — jak dziś wiemy — w odniesieniu do odmiany reprezentowanej przez okaz kruszwicki. Również K. Musianowicz, *Drohiczyn...*, op. cit., s. 209 (tam dalsza literatura przedmiotu) dopatruje się na Rusi centrum wytwarzania toporków miniaturowych.

oń bowiem tereny od północy<sup>12</sup> (np. Daugmale, pow. Ryga, ŁSRR) po południe<sup>13</sup> (np. okolice Odessy, Zielence).

Na temat chronologii toporków miniaturowych istnieją dosyć zbieżne, niewiele różniące się między sobą poglądy. Wszystkie okazy, uznawane przez Żurżalinę za amulety, będące miniaturami przedmiotów codziennego użytku datuje<sup>14</sup> ona na XI - XII w. Szersze ramy chronologiczne podaje Darkevič<sup>15</sup>, bo obejmujące stulecia X - XIII, z tym że najwcześniejsze, pewnie datowane znalezisko pochodzi z pierwszej ćwierci XI w. z Nowogrodu. Jeżeli uwzględnimy, że część omawianych przeze mnie toporków miniaturowych jest naśladownictwem okazów typu A toporów, to najprawdopodobniejszą może być hipoteza, że z miniaturyzacją ich liczyć się należy najwcześniej od schyłku X w. Apogeum ich przypaść musiało na lata późniejsze. Typologicznie okaz kruszwicki dobrze mieści się w przedziale między połową XI i połową XII stulecia. Potwierdza też trafność datowania warstwy, w której został znaleziony, na pierwszą połowę XII w. Z dużym prawdopodobieństwem można nasz zabytek uznać za import ruski (a co najmniej za okaz powstały pod impulsami Rusi).

Topór jako przedmiot kultu i symbol bóstw znany jest w Europie począwszy od neolitu, kiedy wśród znalezisk pojawiają się jego miniatury wykonane m.in. z bursztynu. W tej funkcji występuje też w sztuce starożytnej Egiptu i Grecji. Na Krecie szczególną cześć otaczano podwójny topór. Ślady kultu topora stwierdzono także w kulturach pradziejowych epoki metali, w tym także na stanowiskach z okresu wpływów rzymskich<sup>16</sup> (np. Hassleben i Gross-Romstedt). Kontynuacją tych odległych tradycji były funkcje magiczne spełniane przez toporki miniaturowe we wczesnym średniowieczu. Na Rusi Kijowskiej związane one były z kultem Peruna<sup>17</sup>, a u Normanów początkowo Tora<sup>18</sup>, natomiast po przyjęciu chrześcijaństwa topór znalazł się wśród atrybutów św. Olafa<sup>19</sup>. O trwałości symbolicznego traktowania topora świadczą fakty zaobserwowane przez Marię Gimbutas w odniesieniu do ludu litewskiego. Stosowany był w obrzędach związanych z kultem płodności (w stosunku do ludzi i zwierząt), a także jako zabezpieczenie przed piorunem<sup>20</sup>. Jeszcze do niedawna siekiera była ważnym środkiem apotropaicznym u Słowian przeciw wszelkiemu złu. Odgrywa ważną rolę m.in. w obrzędach narodzinowych i weselnych, a także podczas burzy<sup>21</sup>.

<sup>12</sup> P. Paulsen, *Axt...*, op. cit., s. 163, tabl. 98, ryc. 2.

<sup>13</sup> S. M. Vlasova, *Bronzovye izdelia XI - XII vv. iz sela Zelenče*, Materiały po Archeologii Pričernomorija, t. 4, Odessa 1962, tabl. 5, ryc. 10.

<sup>14</sup> N. P. Żurżalina, *Drevnerusskie priveski-amulety i ich datirovka*, Sovetskaja Archeologija, 1961, z. 2, s. 131.

<sup>15</sup> V. P. Darkevič, *Topor...*, op. cit., ryc. 2.

<sup>16</sup> H. Jankuhn, *Axtkult* w: J. Hoops (red.), *Reallexikon...*, op. cit., s. 562 - 566.

<sup>17</sup> V. P. Darkevič, *Topor...*, op. cit., s. 91 - 96.

<sup>18</sup> H. Jankuhn, *Axtkult...*, op. cit., s. 566.

<sup>19</sup> Ibid.

<sup>20</sup> V. P. Darkevič, *Topor...*, op. cit., s. 97 - 101.

<sup>21</sup> K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, cz. II, z. 1, Kraków 1934, s. 310.

W świetle powyższego przyjąć można, że także w Polsce wczesnośrednio-wiecznej, w tym i w Kruszwicy, toporki miniaturowe spełniały ważną funkcję w zabiegach magicznych.

## HACHEREAU MINIATURE TROUVÉ À KRUSZWICA

par

BARBARA HENSEL (Warszawa)

### Résumé

Le hachereau miniature en fer (fig. 1, no de l'inventaire 5606), découvert au faubourg de Kruszwica (voïévodie de Bydgoszcz) au niveau 10, l'objet de notre étude, est daté de la première moitié du XII-ième siècle.

Il ressemble par sa forme aux haches russes du type A, datées du X<sup>ème</sup> siècle par Ch. Aleškovskij. Les analogies les plus proches des hachereaux miniature du dit type proviennent de l'Union Soviétique des sites de Knjažaja Gora (région de Kiev) et de Kolčino (région de Kaluga), et sont datées des XI-ème et XII-ème siècles. On en a trouvé aussi en Pologne à Drohiczyn (voïévodie de Białystok) et à Siemienice (voïévodie de Płock). Le centre de leur production se trouvait en Roussie — région de Kiev. Le spécimen trouvé à Kruszwica peut-être considéré comme une importation russe.

Ce qui donne une valeur symbolique aux hachereaux miniature, c'est le rôle qu'ils ont joué dans le culte de Perun (en Russie) et de Thor (chez les Normands). Il y a également dans ce domaine quelques survies ethnographiques dans les pays slaves et en Lithuanie.